deVolkskrant Zaterdag 11 oktober 2003
E-mail: traject@volkskrant.nl

Goudkoorts
Graven in aders uit de oudheid
3T

De natuur terug
Meer groen, minder tenten op campings
5T

Traject

Tien jaar geleden reisde Gerard Jacobs voor de Volkskrant door de Kolyma, het grootste, meest huiveringwekkende eiland in de Goelag Archipel en beschreef de geschiedenis van de overlevenden uit Stalins strafkampen. Afgelopen winter keerde hij terug naar Siberië voor het vervolg. 'Bar is het, bar slecht.'

Door **Gerard Jacobs**

Koudste streek op aarde

Stapels schoolboeken op straat, weggegooid door bewoners die de streek ontvluchtten Boven: monument voor slachtoffers van Stalins terreur en de bevroren haven van Magadan. FOTO'S GERARD JACOBS

Spookdorpen zijn het geworden, de nederzettingen langs de Gouden Ringweg. Uitgestorven straten, uitgebrande woonkazernes, ingezakte houten huizen. Het leven in de Kolyma, het meest barre deel van Siberië, is tot stilstand gekomen.

In dit woeste, onherbergzame land vonden geologen in de jaren dertig van de vorige eeuw goud, tin, uranium. Honderdduizenden gevangenen, sommige historici beweren zelfs miljoenen gevangenen, werden door Stalin naar de Kolyma verbannen.

Nu maken de laatste bewoners zich op om de streek te ontvluchten.

De dorpen zijn verlaten, de stadjes uitgestorven. Wat rest is de herinnering.

Een sneeuwstorm jaagt rond het metershoge monument ter nagedachtenis aan de honderdduizenden slachtoffers van de communistische terreur. Beneden aan de baai ligt de haven van Magadan waar de schepen met gevangenen arriveerden, opgepakt als slaven in het ruim. Hier lagen de transitkampen waar ze medisch werden gekeurd, geselecteerd en op transport gesteld naar de strafkolonies in de bergen. De namen van die kampen liggen, in steen uitgehakt, verspreid rond het monument; Boetoegytsjak, Partizaan, Elgen. Honderden kampen waren er.

Wij zijn de enige bezoekers bij het monument. De sneeuw is ongerept, droog en fijn, en een meter diep. 'De mensen interesseren zich niet meer voor de geschiedenis,' vertelt Sergej Efimov, conservator in het museum van Magadan. 'Ze zoeken werk, of voedsel. En wie werk heeft, zoekt een auto, of een buitenhuisje, een datsja. Het zijn zware tijden. En de overheid wil deze schandalige periode in onze geschiedenis zo snel mogelijk vergeten.'

Voordat wij de bergen van de Kolyma intrekken, een tocht van meer dan 1500 kilometer door de koudste streek op aarde waar het in de winter vijftig, soms zestig graden vriest, rijden we over de kustweg naar Ola, een vissersdorpje aan de Zee van Ochotsk.

In Ola heeft de tijd stilgestaan. Hier siert nog steeds metershoog mozaïek de gevels van de woonkazernes: *Werk, werk, werk voor het Moederland!* Op de gevel van de school maant Lenin de leerlingen hun best te doen; *Leer, leer, leer voor het Moederland!* Communistische agitprop die 15 jaar perestrojka en de zeewind heeft overleefd.

'Maar er is geen werk in Ola,' vertelt de redactrice van de lokale krant *De Zonsopgang van het Noorden*. 'Iedereen probeert Ola te ontvluchten,' verzucht ze in de houten barak waar de krant een keer per week wordt gedrukt. 'De fabrieken zijn gesloten. De arbeiders werkeloos. Zoals overal in de Kolyma. Maar verder is het leven normaal,' beweert ze optimistisch. 'De verwarming heeft de hele winter gewerkt. Er zijn geen pijpen bevroren, geen leidingen gesprongen. Dit jaar niet,' laat ze er op volgen.

Het zijn zware jaren geweest voor de inwoners van het vissersdorpje, vertelt ze. Die jaren van perestrojka waarin het land onherkenbaar is veranderd. 'Bar, was het,' zegt ze verbitterd. 'Bar slecht. En er is geen hoop voor de toekomst. De supermarkt is gesloten. De lokale overheid is failliet. De gouverneur van de provincie is op klaarlichte dag vermoord. Zijn adviseurs zitten in de gevangenis, beschuldigd van corruptie.'

Ze klaagt, zoals bijna iedereen in de Kolyma, over het leven na de ineenstorting van het communisme. 'Toen was het beter,' zeggen de achterblijvers nostalgisch in de verlaten dorpjes. Toen was er werk. Nu is er alleen vrijheid.

Wij zijn naar Ola gekomen om Natalie Chajoetina te zoeken, de pleegdochter van Nikolaj Jezjov, de opperbeul van Stalin. Jezjov was verantwoordelijk voor de grote terreurcampagne in de Sovjetunie tussen februari 1937 en november 1938 toen, volgens officiële cijfers, anderhalf miljoen burgers en militairen werden gearresteerd. Zevenhonderdduizend gevangenen werden geëxecuteerd. In 1939 viel Jezjov zelf in ongenade en in 1940 werd hij terechtgesteld. Zijn pleegdochtertje Natalie werd, 7 jaar oud, naar een kindertehuis gestuurd. Zij was, volgens een decreet dat Jezjov zelf had uitgevaardigd, 'de dochter van een vijand van het volk' en verloor haar burgerrechten.

'Pappa hield alleen van mij', vertelt ze trots in haar eenkamerflat met uitzicht op de baai van Magadan. 'Toen hij stierf, had hij mijn naam op zijn lippen. "Breng mijn dochter". Dat waren zijn laatste woorden. En toen sloegen ze hem dood.' Vol liefde vertelt Natalie over haar vader. Hij adoreerde haar. Hij leerde haar fietsen. Hij leerde haar voetballen. 'Ik houd nog steeds van hem,' zegt ze. 'Hij heeft mij niets misdaan. Ik kan u niets kwaads over hem vertellen. Het was niet pappa's schuld,' beweert ze. 'Hij voerde alleen Stalins opdracht uit.'

Een ijzige wind waait door de vallei waar zeventig jaar geleden de gevangenen het moeras drooglegden en een weg uithakten over de besneeuwde bergen naar de goudvelden in de Kolyma.

Het einde van de winter nadert. Op de berghellingen hebben de dwergdennen zich opgericht en de sneeuw van hun takken geschud. Fier en kwetsbaar staan de boompjes in het winterse landschap als wij Magadan verlaten. Zij kondigen, volgens Varlam Sjalamov in zijn boek *Berichten uit Kolyma*, het begin van de lente aan. De hele winter hebben de boompjes zich plat tegen de grond gedrukt en zo hun winterslaap gehouden, bedekt door de sneeuw. 'Eind maart, of in april, wanneer nog niets erop wees dat de lente in aantocht was, en de lucht nog winters ijl en droog was, richtte de dwergden zich plotseling op en schudde de sneeuw van zijn groene, enigszins roodachtige kleding,' schrijft Sjalamov. 'Na een dag of twee draaide de wind, en voerden warme luchtstromen de lente aan.'

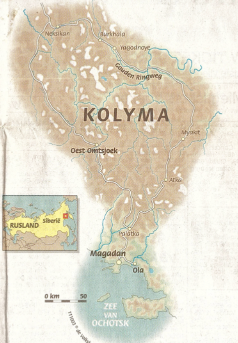

111003 © de Volkskrant - Frank van Workum

Dit was het moment, waarop volgens Sjalamov, alle gevangenen hadden gewacht; het einde van de winter waarin het kwik daalt tot vijftig, soms zestig graden onder nul. De zon schijnt krachtig door de voorruit van onze Volga en aan het begin van de middag begint de sneeuw op de weg te smelten. Bruingeel smeltwater spat op tegen de carrosserie en ieder uur stopt onze chauffeur en hakt met een spade met een korte steel het aangekoekte ijs onder de auto vandaan.

Wij overnachten in Oest Omtsjoek, bij kilometerpaal 262, het eerste grote dorp langs de Gouden Ringweg. Het hotel waar ik tien jaar geleden sliep is gesloten en gesloopt. Dronken mannen wijzen mij het Cultuurhuis waar Inna Gribarovo op de bovenste verdieping een prachtige expositie heeft ingericht over de Goelagperiode. Ze heeft de afgelopen jaren de laatste overlevenden geïnterviewd. Hun getuigenissen hangen keurig uitgetypt aan de muren. Ze heeft gebruiksvoorwerpen verzameld, de scheppen en kruiwagens waarmee de gevangenen het goud, tin en uranium dolven.

Honderdduizenden gevangenen zaten opgesloten in de mijnen rond Boetoegytsjak. Maar zij wil tegenover mij, een buitenlander, geen waardeoordeel uitspreken over die periode. Zij schaamt zich voor haar geschiedenis. Als ik vraag hoeveel bezoekers er naar haar indrukwekkende tentoonstelling komen, zwijgt ze en bloost. Soms komt er een schoolklas. Maar er zijn niet veel scholen meer in de streek. 'Eigenlijk komt er nooit meer iemand naar het Cultuurhuis,' bekent ze. 'Iedereen vertrekt. Er zijn nog maar negen dorpen open, in een gebied zo groot als Zwitserland. De rest is verlaten. Er wonen nog maar zesduizend mensen in de streek. En die zijn niet erg geïnteresseerd in de geschiedenis.'

'Vroeger was het beter,' bekent ze bitter. 'Onder de communisten. Toen hadden we werk. Toen werden de salarissen uitbetaald. Toen de perestrojka begon, ging de mijn failliet. Er zijn ex-gevangenen die beweren dat het leven beter was in de kampen onder Stalin. Dat vind ik overdreven,' zegt ze vinnig. 'Maar ik begrijp ze wel.'

Inna verdient drieduizend roebel per maand, minder dan honderd euro. 'Mijn man is overleden. Mijn zoon is werkeloos. Hij heeft een gezin met twee kinderen. Die moet ik ook onderhouden.' Ze heeft tranen in haar ogen. Ze wil de herinnering aan het verleden zo graag levend houden, zegt ze verlegen. Maar ze heeft zo weinig vertrouwen in de toekomst.

Metershoge sneeuw blokkeert de ingang van de vallei naar het kamp Boetoegytsjak. Tien jaar geleden was ik met Stefania Fjodorovna de vallei ingelopen, naar de fabriek waar uranium werd verwerkt. De staven lagen nog in houten kisten op de vloer. Voor de poort stond een lekkend vat met radioactief afval.

Stefania was een struise boerendochter uit de Oekraïne. In 1945 was ze veroordeeld tot tien jaar dwangarbeid omdat ze lid zou zijn geweest van een ondergrondse organisatie die de sovjetstaat omver wilde werpen. 'Ze pakten iedereen in ons dorp op. Mijn vader was rijk, zeiden ze. Hij had twee koeien. Ze zeiden dat hij "een vijand van het volk was".'

Stefania was een van de weinige gevangenen die het strafkamp in Boetoegytsjak overleefde. Ze had mij de mijnen laten zien op de top van de berg waar ze dag in, dag uit werkte, ook als het vijftig graden vroor. Ze had me meegenomen naar de begraafplaats waar hele werkbrigades lagen. Massagraven zonder namen. Alleen het nummer van de werkbrigade werd vermeld.

Ze had niets misdaan, zei ze. Ze was gewoon de dochter van een vijand van het volk. Dat had haar leven geruïneerd. Stefania was gerehabiliteerd na de val van het communisme. Zeshonderd roebel had ze gekregen van de regering-Jeltsin als compensatie voor haar straftijd; 'Genoeg om een emmer aardappelen te kopen,' had ze bitter verteld.

Stefania is overleden. Haar foto hangt nu aan de muur in het museum van Oest Omtsjoek. Samen met haar levensverhaal, als herinnering aan die donkere jaren, die iedereen in Rusland het liefst lijkt te willen vergeten.

's Ochtends vroeg loop ik naar de begraafplaats, even buiten het dorp. Het vriest. Als ik inadem bevriezen de haartjes in mijn neus. Als ik uitadem ontdooien ze weer. De zon straalt. Het is een prachtige winterdag.

Natalia Mileskhina wijst mij het graf van Stefania. Natalia is bibliothecaresse. Ze verdient drieduizend roebel per maand. Ze maakt rouwkransen om haar inkomen aan te vullen. 'Ik overleef,' zegt ze. 'Ik houd van dit land. Het heeft een wrede geschiedenis die wij niet mogen vergeten. Maar de natuur is adembenemend mooi. Ik wil hier nooit meer weg.' Ik leg bloemen bij het graf van Stefania. 'Ze was een sterke vrouw,' zegt Natalia. 'Ze is één van de weinigen die haar straf in Boetoegytsjak overleefde. Nu heeft ze een graf met haar eigen naam erop.'

Als we teruglopen naar het dorp ligt tussen de vervallen, half uitgebrande huizen een stapel schoolboeken op straat. Bevroren exemplaren, weggegooid door de bewoners die in grote haast zijn vertrokken en alles van waarde meenamen. Wiskunde, geografie, en bovenop de stapel; de geschiedenis van de sovjetunie.

De Goden hebben honger, door Gerard Jacobs verschijnt deze week bij Uitgeverij Contact, € 19,90. In het boek zijn alle Siberische reisverhalen opgenomen, die hij tussen 1986 en 2003 voor de Volkskrant schreef.

Meer foto's uit Siberië op www.volkskrant.nl/reizen

Zie ook: www.gjacobs.cjb.net